

С. М. СЛІПУЩЕНКО

СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У даній статті аналізується сучасна вітчизняна історіографія про репресивну політику радянської влади проти української інтелігенції в 20-30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: *радянська влада, репресії, інтелігенція, дослідники, архівні матеріали, історіографія.*

Процес сучасного державотворення обумовлює необхідність об'єктивного, глибокого, всебічного дослідження та висвітлення маловідомих сторінок історії України.

На початку 1990-х років, після проголошення незалежності української держави, відбуваються значні зміни в розвитку історичної науки.

Відкриття доступу до архівних матеріалів, що тривалий час були недоступними, розробка нових методичних підходів дозволили вченим неупереджено та більш ґрунтовно дослідити проблему взаємовідносин між інтелігенцією та владою в 20-30-ті роки ХХ ст.

Однією з перших монографій, в якій узагальнювалися матеріали з проблеми політичних репресій в Україні, була робота Ю. Шаповала [1]. Відомий дослідник сталінізму, даючи повну та розгорнуту картину сталінського періоду в Україні, значну увагу приділяє наступу режиму проти української інтелігенції. На сторінках своєї роботи він розповідає про процеси над «СВУ» та «Українським національним центром», про ліквідацію міфічної Української Військової організації та активний пошук національних ухильників, саботажників, шпигунів та зрадників. Автор стверджує, що терор 1937-1938 рр. в Україні був продовженням терору попередніх років і тривав уже більшу частину десятиліття.

Питання знищення духовної еліти нації епізодично розглядається цим істориком у наступних монографіях [2]. Поруч із постатями партійних та радянських діячів

автор розповідає про видатних українських вчених, які знищені режимом.

У контексті даної проблеми заслуговує на увагу праця Ю. Шаповала, написана у співавторстві з В. Пристайком, у якій (на основі матеріалів фондів ГДА СБ України) аналізуються перші показові процеси над українською інтелігенцією [3].

У 1991 році видана колективна монографія істориків В. Даниленка, Г. Касьянова та С. Кульчицького [4]. Висвітлюючи на документальній основі події в Україні в 20-30-ті роки, автори розкривають зміст сталінізму, його втручання у всі сфери суспільного життя. Вказують, що існування ідеології та практики сталінізму в радянському суспільстві призвели до нещадного знищення інтелігенції. Значна увага приділяється питанню боротьби радянської влади з вигаданими офіційною пропагандою націоналізмом та націонал-ухильництвом. Через усі розділи книги проходить тема загибелі духовного світу та моральних цінностей людини у тоталітарній державі.

Питання взаємовідносин української інтелігенції та командно-адміністративної системи розглядається у наступній роботі Г. Касьянова та В. Даниленка [5]. Вони одними з перших звернули увагу на соціально-класовий склад знищеної інтелігенції, на інспірацію так званих національних ухильців («шумськізму», «хвильовизму», «волобуєвщини»), роздмуханих ВКП(б), переслідування «старих спеціалістів» та проведення політичних показових процесів. Вчені переконливо доводять, що

сталінська репресивна політика була спрямована на фізичне знищення та духовне підпорядкування діючому режимові інтелектуальної еліти нації.

Серйозною роботою в дослідженні даної проблеми є монографія Г. Касьянова, присвячена складному й трагічному періоду в історії української інтелігенції [6]. Автор ставить завдання простежити основні зміни, що відбулися в соціально-культурному розвитку інтелігенції в 1920-1930-ті роки.

Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробив історик М. Шитюк [7]. Охоплюючи головні аспекти масових репресій в Україні з 20-х до 50-х рр. ХХ ст., вчений значну увагу приділяє аналізу репресивної політики влади проти різних соціальних груп Півдня України, в тому числі проти інтелігенції.

Дослідженням даного питання на регіональному рівні також займалися Я. Журецький, О. Рубльов, Ю. Черченко [8]. Авторами проаналізовано та використано в роботах значний масив документальних матеріалів, який підтверджує злочинну діяльність влади стосовно представників розумової праці.

Специфічною особливістю вказаних праць є те, що їх автори на загальному тлі репресій в СРСР та в Україні, намагаються з'ясувати певні місцеві особливості і закономірності в проведенні сталінської репресивної політики, визначають динаміку, спрямованість та наслідки репресій щодо населення цих регіонів.

Процес становлення жорстокого контролю над інтелігенцією з боку владних структур, відлучення її від активного політичного життя, започаткування практики проведення чисток, жакливі умови праці, в яких доводилося працювати учителям, викладачам вищих учбових закладів та науковцям, розглядаються на сторінках робіт Н. Савицької, С. Нестулі, М. Кузьменка [9].

Висвітленню карально-репресивної політики тоталітарного режиму проти освітян присвячена монографія В. Марочко та Г. Хілліга [10]. Науковці показують масштаби репресій через персоналії репресованих педагогів, зазначають, що політика, яку влада проводила стосовно представників інтелектуальної праці

привела до величезної соціально-демографічної катастрофи в суспільстві.

Тема втрат в українській культурі розглядається С. Старовойтовою, І. Ільєнком, Н. МIRONЦЕМ [11]. Ця проблема також розкрита на сторінках унікальних праць «Репресоване краєзнавство», «...З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій», «Репресоване «відродження»[12]. Автори назвали імена численних діячів української культури, які потрапили в жорна політичних репресій, з'ясували маловідомі сторінки їх життя та діяльності, розкрили форми їх опору тоталітарному режиму.

Питання знищення інженерно-технічної інтелігенції розглядається в праці О.М. БУТА та П.В. ДОБРОВА «Економічна контрреволюція в Україні в 20-30-і роки ХХ століття: від нових джерел до нового осмислення» [13]. Дослідники вперше в науковій літературі аргументовано вказали на причини кадрових втрат у промисловості України середини 1930-х років.

Про становище інтелігенції в цілому та української зокрема в умовах існування тоталітарної системи, йдеться в тритомній монографії «Нариси історії української інтелігенції» [14]. Автори висвітлюють питання залучення до співпраці з владою представників старої інтелігенції та формування нової, показують небачений розмах репресій, що практично повністю знищили інтелектуальні сили нації.

Окремі аспекти, пов'язані з дослідженням репресивної політики проти інтелігенції відображаються в монографіях В. Нікольського, В. Ченцова, С. Білоконя [15]. Слід зазначити, що авторами опрацьовано та введено до наукового обігу значну кількість архівних матеріалів. В. Нікольський, досліджуючи антинародну політику радянського керівництва та аналізуючи діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні, звертає увагу на соціальний аспект масового терору, наводячи статистичні дані наслідків репресій проти інтелігенції. В. Ченцов, здійснюючи аналіз механізму формування політичних репресій, робить висновок, що в радянському кримінальному законодавстві 1917-1922 років вже йшлося про застосування покарання щодо деяких категорій осіб не за конкретну провину,

а за приналежність до певних класів, професій, партій тощо. До цієї категорії осіб включено представників розумової праці. С. Білокін у своїй праці вказує на особливості дії терору в різних соціальних та професійних сферах суспільства.

Значним внеском у розробку та висвітлення проблем репресивної політики радянського керівництва стосовно інтелігенції в УРСР в 1920-1930-х роках стала публікація збірників документів та матеріалів, в яких розмішено архівні матеріали, раніше закриті для дослідження [16].

Із 1993 року в Україні виходить науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією». Головною редколегією, яку очолював академік НАН України П.Т. Тронько, та її обласними підрозділами здійснюється дослідження репресивних дій компартійної влади щодо населення України у регіонально-історичному аспекті. У цьому унікальному виданні поєднані архівні документи, наукові статті, нормативно-правові акти та спогади очевидців тих трагічних подій та їх рідних. На сьогодні вже видано більше 50 томів, кожен із яких присвячений певній області України.

Про долі несправедливо забутих репресованих діячів науки, освіти, культури, інженерно-технічних працівників йдеться на сторінках збірника «Забуттю не підлягає...», виданого у Херсоні у 1994 році [17]. У Луганську в 1995 році виходить книга «Возвращение имени и чести...», в якій теж розповідається про репресованих місцевих діячів [18]. Із 1991 року видається громадський та літературний часопис Всеукраїнського товариства політичних в'язнів та репресованих «Зона». Ці видання представляють собою збірки публіцистичних розвідок, що сповнені емоційністю, але в яких мають місце досить поверхневі узагальнення та суб'єктивні висновки. Основна мета вказаних праць – відновити в пам'яті імена незаконно засуджених та знищених, показати суспільству можливі наслідки існування тоталітарного

режиму. Із наукової точки зору розміщені в цих виданнях матеріали потребують теоретичного та джерелознавчого доопрацювання.

Із 1994 року виходить журнал «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». Ідея його створення пов'язана з реалізацією державної програми з підготовки науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Значна кількість статей, що публікуються на сторінках журналу, присвячена або стосується досліджуваного питання. Характерною особливістю розміщених матеріалів є глибоке та об'єктивне вивчення проблеми.

Про розстріляних представників вітчизняної інтелігенції розповідається в тритомному виданні «Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії» [19]. Основними джерелами для написання цієї роботи були документи з тюремних справ соловецьких в'язнів, що зберігаються у Регіональному управлінні Федеральної служби безпеки РФ по Архангельській області, матеріали з Державного архіву Служби безпеки України та уривки зі спогадів. У 2003 році видано доопрацьоване перевидання «Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937-1938 рр.» у двох томах [20].

Тема сталінських репресій проти інтелігенції радянської України в означений період розглядається в численних збірниках наукових праць, газетних та журнальних статтях [21].

Узагальнюючи та аналізуючи вітчизняну історіографію з питання репресивної політики влади щодо української інтелігенції в 1920-30-х роках, треба зазначити, що видатні українські історики в своїх працях в цілому висвітлили цю проблему, визначили основні напрямки подальшої її розробки. За роки існування незалежної української держави видано значну кількість робіт, присвячених цій тематиці, але все ж таки ще залишається ряд питань, які потребують подальшого вивчення та дослідження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шаповал Ю. Україна 20–50-рр: Сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К. : Наукова думка, 1993. – 350 с.
2. Шаповал Ю. Людина і система: Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні / Ю. Шаповал. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, 1994. –

- 270 с.; Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії / Ю. Шаповал. – К. : Генеза, 2001. – 560 с.
3. Шаповал Ю. Справа «Спілки визволення України»: невідомі документи і факти / Ю. Шаповал, В. Пристайко – К. : Інтел, 1995. – 448 с.
 4. Даниленко В. М. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В. М. Даниленко, Г. В. Касьянов, С. В. Кульчицький. – К. : Либідь, 1991. – 344 с.
 5. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
 6. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-30-х років : соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. : «Глобус», «Вік»; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. – 176 с.
 7. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-і роки ХХ ст. / М. М. Шитюк. – К. : Ін-т історії України НАН України; Миколаїв : Тетра, 2000. – 550 с.
 8. Журецький Я. І. Освітняни Миколаївщини – жертви репресій сталінізму / Я. І. Журецький, М. М. Шитюк. – Миколаїв, 1994. – 69 с.; Рубльов О. С. Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко / НАН України: Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії. – К. : Наукова думка, 1994. – 350 с.
 9. Савицька Н. Діяльність організацій та установ Всеукраїнської академії наук з дослідження історико-культурної спадщини національних меншин (20-30-ті рр.) / Н. Савицька. – К. : Рідний край, 1994. – 73 с.; Нестуля С.І. Археологічний комітет Всеукраїнської академії наук : етапи становлення / С.І. Нестуля. – Полтава : Видав. центр «Археологія», 1997. – 88 с.; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / М. М. Кузьменко. – Донецьк : Норд-Пресс, 2004. – 455 с.
 10. Марочко В. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В. Марочко, Г. Хіліг. – К. : Науковий світ, 2003. – 302 с.
 11. Старовойтова С. В. Несправедливо забуті імена : діячі української творчої інтелігенції в роки культу особи Сталіна / С. В. Старовойтова. – К. : РБЕНТП, 1991. – 92 с.; Ільєнко І. О. У жорнах репресій: Оповіді про українських письменників : [За архівами ДПУ-НКВС] / І. О. Ільєнко – К.: Веселка, 1995. – 447 с.; Миронець Н. І. На тлі трагічної історії / Н. І. Миронець. – К. : Вид-во О. Теліги, 2003. – 160 с.
 12. Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К. : Рідний край, 1991 – 506 с.; ... З порога смерті... Письменники України – жертви сталінських репресій / [Упоряд. О. Мусієнко]. – К. : Рад. письменник, 1991. – Вип. I – 494 с.; Репресоване «відродження» / [Упоряд.: О. І. Сидоренко, Д. В. Табачник]. – К. : Україна, 1993. – 399 с.
 13. Бут А. Н. Экономическая контрреволюция в Украине в 20-3-е годы ХХ века : от новых источников к новому осмыслению / А. Н. Бут, П. В. Добров. – Донецьк : КИТИС, 2000. – 314 с.; Економічна контрреволюція в Україні в 20-30-і роки ХХ століття : від нових джерел до нового осмислення. Видання друге, виправлене і доповнене – Донецьк : УкрНТЕК, 2002 – 314 с.
 14. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): [в 3-х кн.] / [Під ред. Ю.О.Курносова]. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1994. – Кн. 1. – 138 с.; Кн. 2. – 142 с.; Кн. 3. – 153 с.
 15. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920 – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження / В. М. Нікольський. – Донецьк : ДонДУ, 2003. – 616 с.; Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки / Ченцов В.В. – Тернопіль: Збруч, 2000. – 481 с.; Білокінь С.І. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.): Джерелознавче дослідження / С. І. Білокінь. – К. : [б.в.], 1999. – 447 с.
 16. Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика. – К. : Юрікон, 1997. – 464 с.; У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.). – Зб. док. і матеріалів. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1996. –

- Ч. 1. – 146 с.; Вінниця: злочин без кари. Матеріали про більшовицькі розстріли у Вінниці в 1937-1938 роках. – К. : Воскресіння, 1994. – 334 с.; Ключенко Д. М. Репресивна політика сталінізму: Архівні документи свідчать / Д. М. Ключенко, Л. І. Фурсенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 172 с.
17. Забуттю не підлягає : Нариси, спогади, оповідання : [альманах] / [Ред.-упоряд. Є. О. Дубовик]. – Херсон : Ред-я «Реабілітовані історією», 1994. – 360 с.
 18. Возвращение имени и чести: Очерки, воспоминания, информационные и справочные материалы / [Ред.-сост. В. В. Михайличенко]; Луганская обл. редкол. «Реабилитированные историей». – Луганск, 1995. – 286 с.
 19. Остання адреса: До 60-річчя соловецької трагедії: У 3-х т. – К. : Сфера, 1997. – Т.1 / [Упоряд.: П. Кулаковський, Г. Смірнов, Ю. Шаповал]. – 325 с.; 1998. – Т. 2 / [Упоряд.: П. Кулаковський, Ю. Шаповал]. – 286 с.; 1999. – Т. 3 / [Упоряд.: П. Кулаковський, Ю. Шаповал]. – 394 с.
 20. Остання адреса: Розстріли соловецьких в'язнів з України у 1937-1938 рр.: [У 2-х т.] / [Упоряд.: С. Кокін та ін.]. – К. : Сфера, 2003. – Т. 1. – 471 с.; Т. 2. – С. 473–1093.
 21. Коцур В. Інтелігенція і формування інтелекту нації (20-30-ті рр. ХХ ст.) / В. Коцур, О. Тарапон // Рідна школа. – 1998. – № 9. – С. 13–21; Соболев П. І. Нищення інтелектуальної еліти Півдня України: 30-ті роки / П. І. Соболев // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: / Ін-т історії України НАН України та ін.; [Редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.]. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 7. – С. 276–281; Залізняк Л. Про українську націю та національну ідею: [Знищення української інтелігенції в 30-х рр.] / Л. Залізняк // Дніпро. – 1997. – № 5/6. – С. 71–76; Михайлуца М. Сталінщина: розвал національних шкіл Одещини (1937-1938 рр.) / М. Михайлуца, М. Бурундукова // Розбудова держави. – 1994. – № 6. – С. 45–47; Багрянний І. Українська література й мистецтво під комуністичним московським терором / І. Багрянний // Сучасність. – 1994. – № 11. – С. 13–23; Маньковська Р. В. Музейники в лещатах тоталітаризму / Р. В. Маньковська // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін.; [Редкол.: П.Т. Тронько (відп. ред.) та ін.]. – К. : Рідний край, 2000. – Вип. 11. – С. 389–398; Шевчук Ю. Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. ХХ ст. / Ю. Шевчук // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін. – К.: Рідний край, 2010. – Вип. 36. – С. 172-189; Шевченко Л.В. Політичні переслідування наукових працівників ВУАМЛІНУ: в контексті постанови ЦК КП(б)У від 3 листопада 1934 р. / Л.В. Шевченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : зб. статей / Ін-т історії України НАН України та ін. – К.: Рідний край, 2006. – Вип. 33. – С. 185-194.

S.M. SLIPUSHENKO

MODERN NATIVE HISTORIOGRAPHY OF REPRESSIONS AGAINST INTELLIGENTSIA IN SOVIET UKRAINE IN THE 20-30s OF THE XX CENTURY

The following article investigates the native historiography about repressive soviet authority's politics against Ukrainian intelligentsia in the 20-30s of the XX century.

Key words: *soviet authorities, repressions, intelligentsia, explorers, archival materials, historiography.*

С.Н. СЛИПУЩЕНКО

**СОВРЕМЕННАЯ ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ О
РЕПРЕССИЯХ ПРОТИВ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В СОВЕТСКОЙ УКРАИНЕ
В 20-30-е ГОДЫ XX СТОЛЕТИЯ**

В данной статье анализируется современная отечественная историография о репрессивной политике советской власти против украинской интеллигенции в 20-30-е годы XX столетия.

Ключевые слова: советская власть, репрессии, интеллигенция, исследователи, архивные материалы, историография.